

Дисципліна: «Основи охорони праці»

Лектор:

к.т.н., доцент кафедри
«Охорони праці і навколишнього
середовища» КНУБА

Викладацька:
ауд. 207 «С»

Гунченко

Оксана Миколаївна

ел. адреса:

gunchenko.oksana@gmail.com

Дисципліна ООП. Лекція № 10

Тема: Електромагнітні випромінювання та радіаційна безпека.

План лекційного заняття

Вступ.

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.
2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності
3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

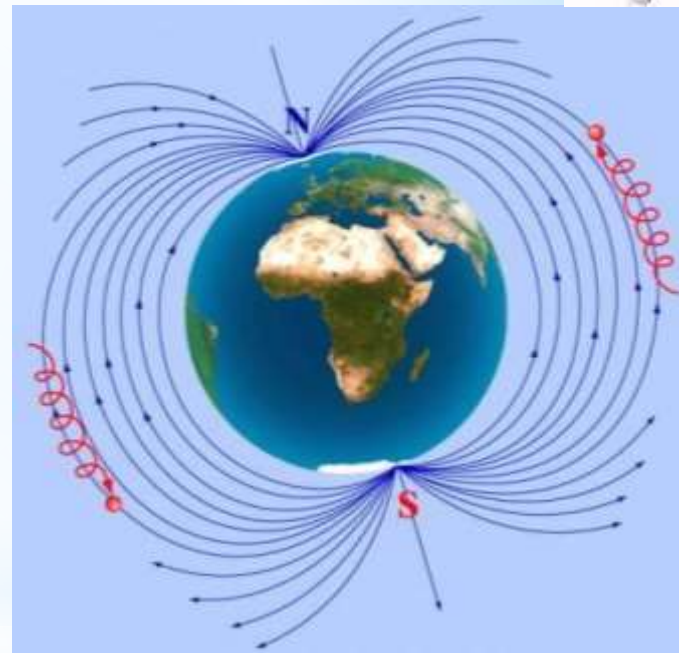

Дисципліна ООП. Лекція № 10

У процесі науково-технічного розвитку людство додало до фонового (природного) випромінювання цілий ряд факторів, які підсилили біосферні електромагнітні поля (ЕМП) в декілька разів (антропогенні ЕМП).

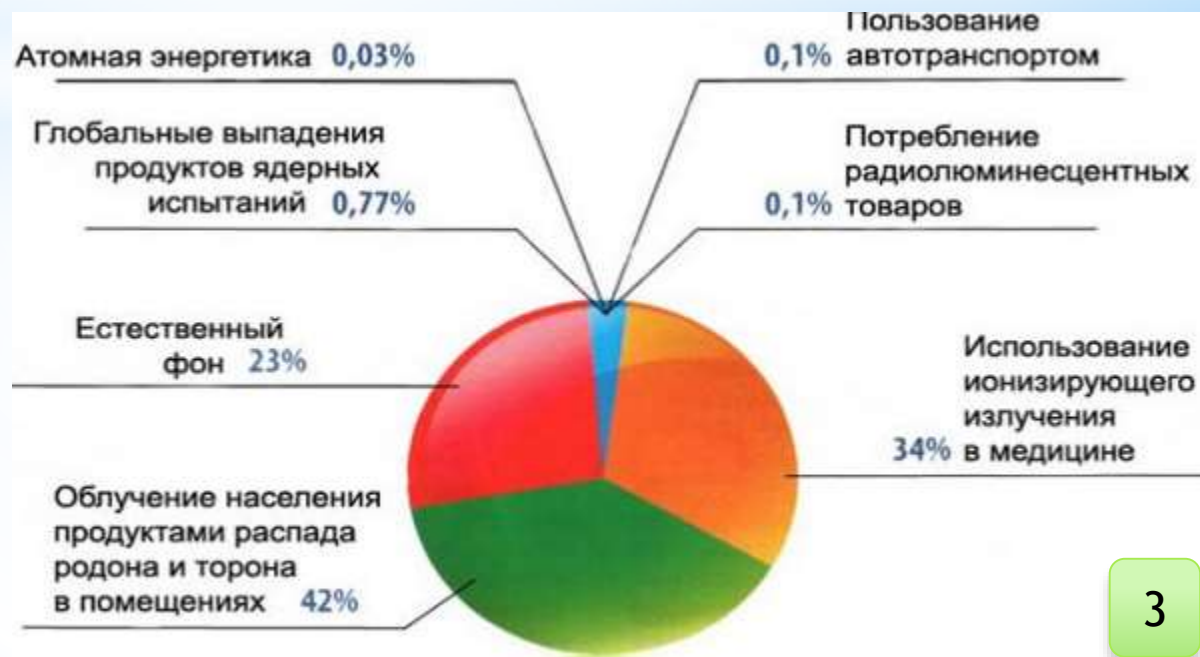
У побуті та промисловості набули масового застосування обладнання та прилади, робота яких пов'язана з утворенням електромагнітних випромінювань широкого діапазону частот, потужність та кількість яких постійно зростає.

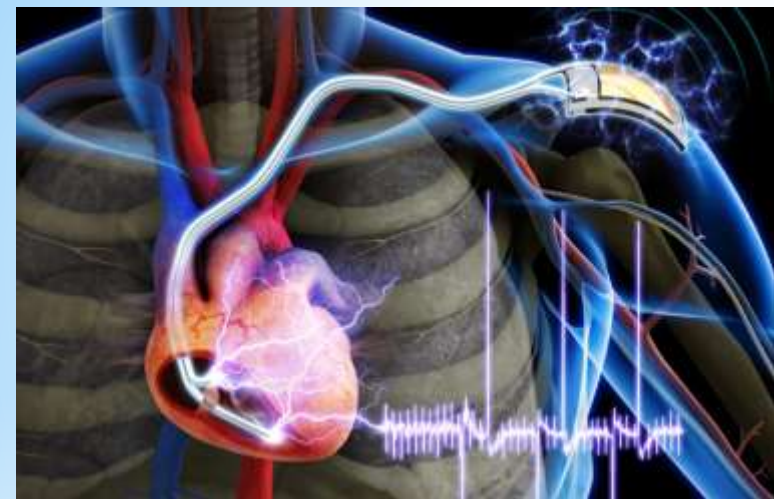

За 100 років, що пройшли після відкриття явища радіоактивності, практично не залишилося областей народного господарства, де не застосовувалися б джерела іонізуючих випромінювань.

Майкл Фарадей –
вчений, що
винайшов явище
електромагнітної
індукції

Дисципліна ООП. Лекція № 10

У промисловості та медицині, оборонному комплексі та транспорті, науці та сільському господарстві використовуються ядерні енергетичні установки, потужні і малі гамма-стаціонарні та пересувні установки, апарати променевої терапії, дефектоскопи, різні вимірювачі та сигналізатори, електрокардіостимулятори та лічильники предметів.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

Однією з найважливіших областей використання джерел іонізуючих випромінювань є атомна енергетика.

Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву значення атомної енергетики у світовому енергетичному балансі.

Нині у світі експлуатується близько 450 ядерних енергетичних реакторів (загальною потужністю приблизно 350 ГВт), на яких виробляється понад 20% усієї електричної енергії.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

За кількістю ядерних реакторів Україна посідає дев'яте місце у світі та п'яте в Європі.

Всі реактори типу ВВЕР (водо-водяний енергетичний реактор).

В Україні діють 4 атомних електростанцій :

Запорізька АЕС (6 реакторів),

Південноукраїнська АЕС (3),

Рівненська АЕС (4),

Хмельницька АЕС (2) з 15

енергоблоками,

одна з яких, Запорізька АЕС з 6 енергоблоками загальною потужністю в 6000 МВт є найпотужнішою в Європі.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Електромагнітна сфера нашої планети визначається, в основному, електричним і магнітним полями Землі, атмосферним електричним радіовипромінюванням Сонця і галактик, а також полями штучних джерел. Діапазон природних і штучних полів дуже широкий: починаючи від постійних магнітних та електростатичних полів і закінчуючи ренгенівським та гамма-випромінюванням. Кожний із діапазонів електромагнітних випромінювань по-різному впливає на розвиток живих організмів.

ШКАЛА ЕЛЕКТРОМАГНІТНИХ ИЗЛУЧЕНИЙ

Довжина хвилі, м: 10^5 10^4 10^3 10^2 10^1 1 10^{-1} 10^{-2} 10^{-3} 10^{-4} 10^{-5} 10^{-6} 10^{-7} 10^{-8} 10^{-9} 10^{-10} 10^{-11} 10^{-12} 10^{-13} 10^{-14} 10^{-15}

Частота, Гц: $3 \cdot 10^2$ $3 \cdot 10^4$ $3 \cdot 10^6$ $3 \cdot 10^8$ $3 \cdot 10^{10}$ $3 \cdot 10^{12}$ $3 \cdot 10^{14}$ $3 \cdot 10^{16}$ $3 \cdot 10^{18}$ $3 \cdot 10^{20}$ $3 \cdot 10^{22}$

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Джерелами електромагнітних випромінювань радіочастот є потужні радіостанції, генератори надвисоких частот, установки індукційного і діелектричного нагрівання, радари, вимірювальні і контролюючі пристрої, дослідницькі установки, високочастотні прилади і пристрої в медицині та побуті.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Джерелом електростатичного поля та електромагнітних випромінювань у широкому діапазоні частот (інфранизькочастотному, радіочастотному, інфрачервоному, видимому, ультрафіолетовому, рентгенівському)

є персональні електронно-обчислювальні машини (ПЕОМ) і відеодисплейні термінали (ВДТ) на електронно-променевих трубках, які використовуються як у промисловості та наукових дослідженнях, так і у побуті. Небезпеку для користувачів створює електромагнітне випромінювання монітора в діапазоні частот 20 Гц – 300 МГц і статичний електричний заряд на екрані.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Джерелами електромагнітних полів промислової частоти є будь-які електроустановки і струмопроводи промислової частоти. Чим більше струм, що протікає в них, тим вище інтенсивність полів.

Електромагнітні поля характеризуються певною енергією, яка поширюється в просторі у вигляді електромагнітних хвиль.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Основними параметрами електромагнітних хвиль є:

- I – *інтенсивність випромінювання*, Вт/м;

- E (В/м) та H (А/м) – відповідно *електрична і магнітна складові напруженості електромагнітного випромінювання*;

- λ – *довжина хвилі*, м;

- f – *частота коливання*, Гц.

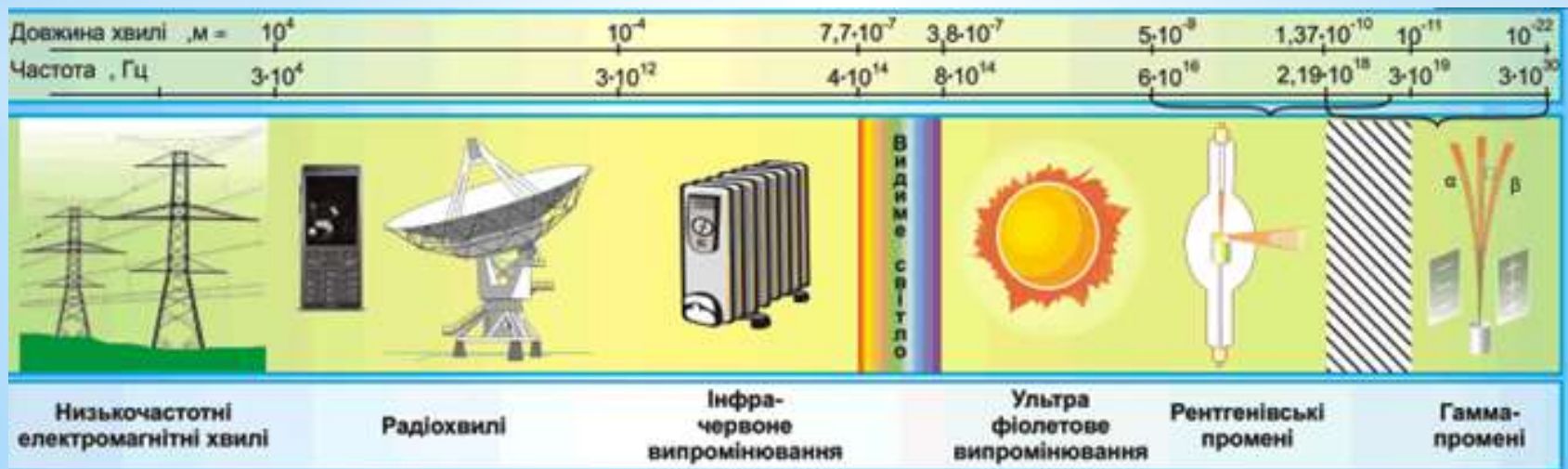
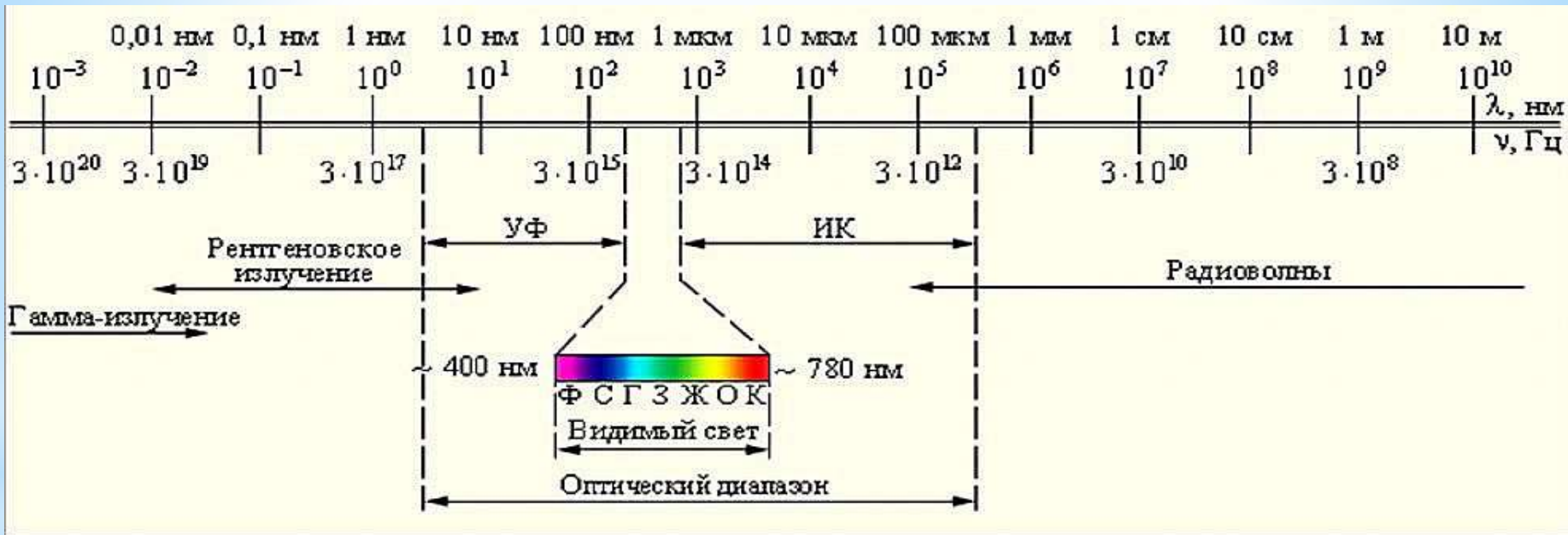
Розподіл випромінювань за довжиною хвилі наведено на рис. 1

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

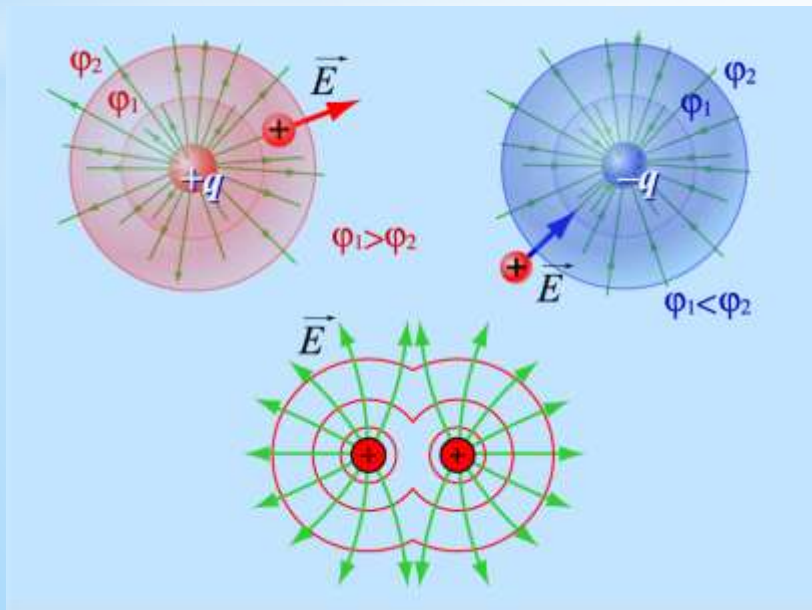
Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Електромагнітне поле представляє особливу форму матерії.

Будь-яка електрична заряджена частка оточена електромагнітним полем, що складає з нею єдине ціле.

Але електромагнітне поле може існувати й у відділеному від заряджених часток вигляді, як випромінювання фотонів, або випромінювання у вигляді електромагнітного поля (електромагнітних хвиль).

Електромагнітне поле (електромагнітне випромінювання) характеризується векторами напруженості *електричного* E (В/м) і *магнітного* H (А/м) полів, що характеризують силові властивості ЕМП.

Залежно від частоти коливання (довжини хвилі) радіочастотні електромагнітні випромінювання поділяються на низку діапазонів (табл. 1).

Таблиця 1

Радіочастотний діапазон електромагнітного випромінювання

Назва діапазону частот	Номер діапазону	Діапазон частот	Діапазон довжин хвиль	Назва діапазону довжин хвиль
Дуже низькі частоти, ДНЧ	1	0,003...0,3 Гц	107...10 ⁶ км	Інфра низькі
	2	0,3...3,0 Гц	10 ⁶ ...10 ⁴ км	Дуже низькі
	3	3...300 Гц	10 ⁴ ...10 ² км	Промислові
	4	300 Гц...30 кГц	10 ² ...10 км	Звукові
Низькі частоти, НЧ	5	30...300 кГц	10...1 км	Довгі
Середні частоти, СЧ	6	300кГц...3МГц	1 км...100 м	Середні
Високі частоти, ВЧ	7	3...30 МГц	100...10 м	Короткі
Дуже високі частоти, ДВЧ	8	30...300 МГц	10...1 м	Метрові
Ультрависокі частоти, УВЧ	9	300МГц...3ГГц	100...10 см	Дециметрові
Надвисокі частоти, НВЧ	10	3...30 ГГц	10...1 см	Сантиметрові
Надзвичайно високі частоти, НЗВЧ	11	30...300 ГГц	10...1 мм	Міліметрові

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Ступінь впливу ЕМП на організм людини залежить від:

*діапазону частот,
інтенсивності та тривалості дії,
характеру випромінювання (неперервне або
модульоване),
режиму опромінення,
площі поверхні тіла, що опромінюється,
індивідуальних особливостей організму.*

ЕМП можуть викликати біологічні та функціональні несприятливі ефекти в організмі людини.

Функціональні ефекти проявляються у передчасній втомлюваності, частих болях голови, погіршенні сну, порушеннях у роботі центральної нервової (ЦНС) та серцево-судинної систем.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Дози електромагнітного випромінювання, які отримує людина від різних джерел випромінювання

Космическое излучение(14%)

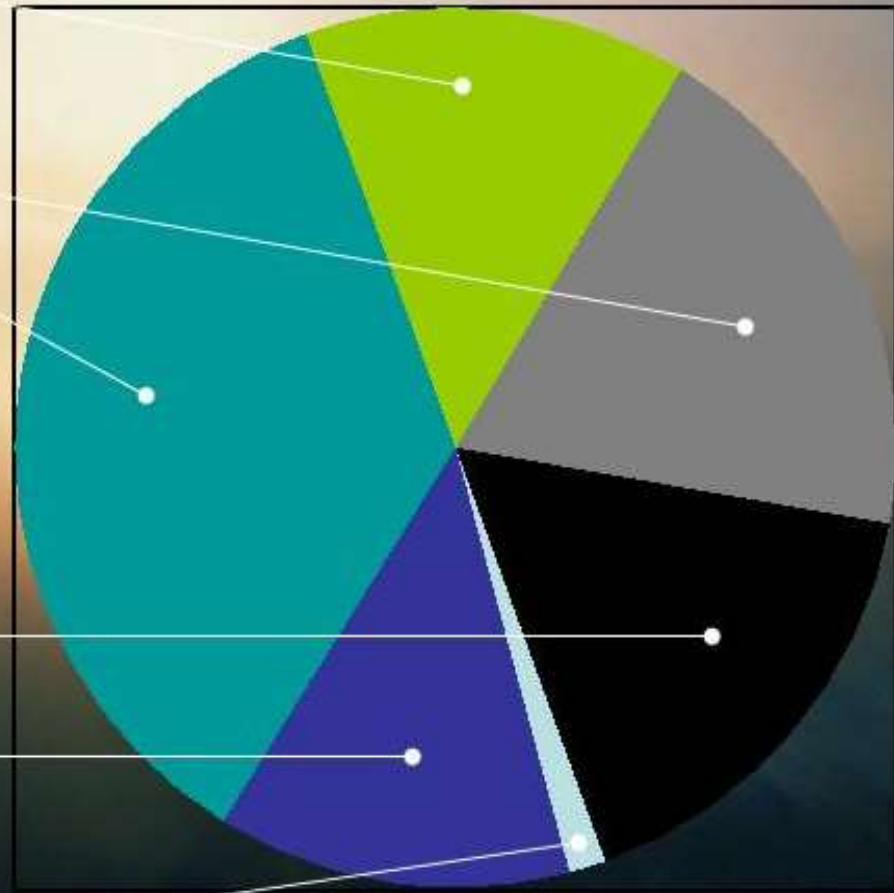
Радиоактивность почвы и строительных материалов(19%)

Радиоактивные газы(37%)

Внутреннее облучение радиоактивными веществами попадающими с пищей(17%)

Медицинские процедуры(11,5%)

Другие источники(транспорт, сжигание угля, ядерная промышленность)(1,5%)

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

При систематичному опроміненні ЕМП спостерігаються зміни кров'яного тиску, сповільнення пульсу, нервово-психічні захворювання, деякі трофічні явища (випадіння волосся, ламкість нігтів та ін.). Сучасні дослідження вказують на те, що радіочастотне випромінювання, впливаючи на ЦНС, є вагомим стрес-чинником.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Біологічні несприятливі ефекти впливу ЕМП проявляються у тепловій та нетепловій дії. Нині достатньо вивченою можна вважати лише теплову дію ЕМП, яка призводить до підвищення температури тіла та місцевого вибіркового нагрівання органів і тканин організму внаслідок переходу електромагнітної енергії у теплову.

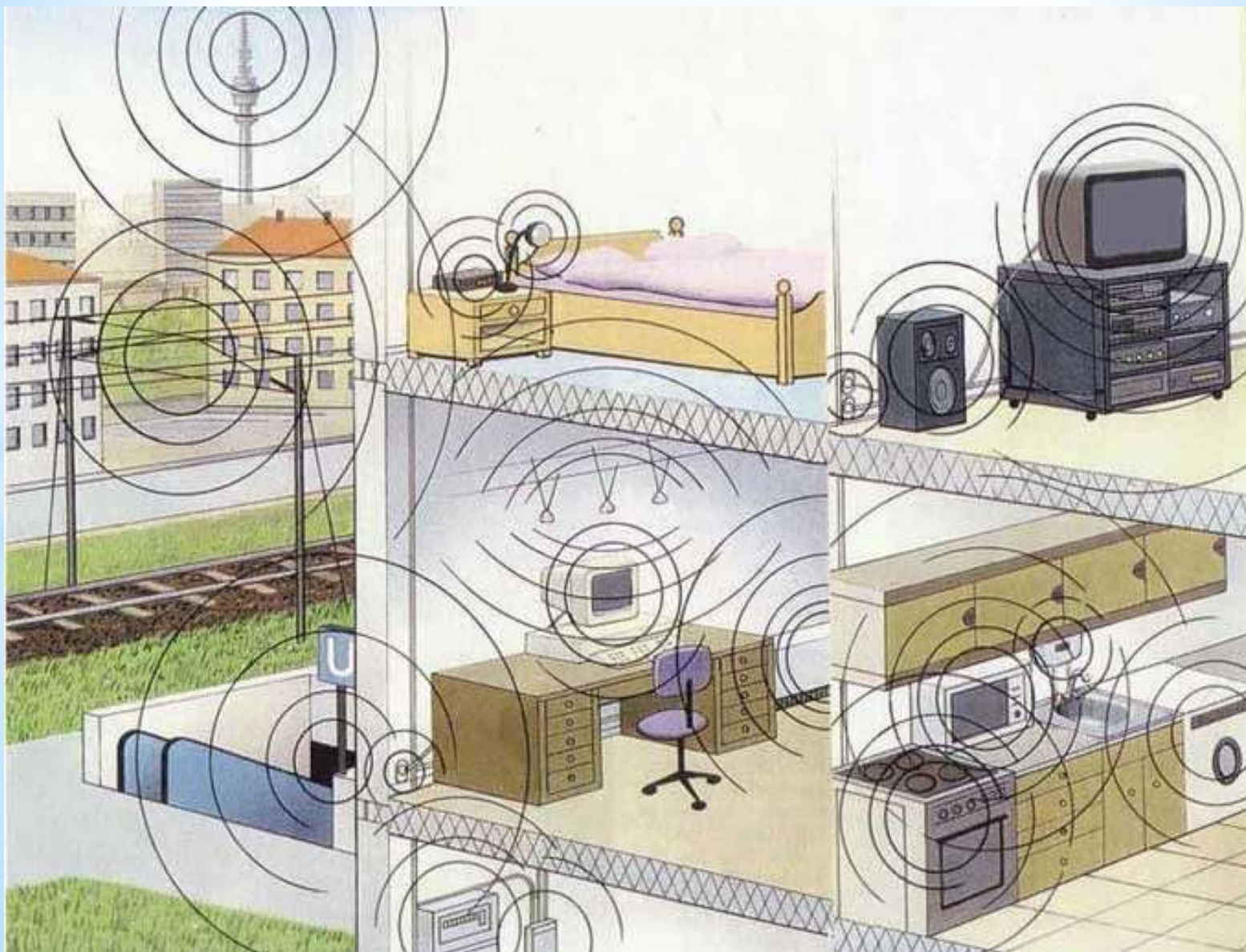

Таке нагрівання особливо небезпечне для органів із слабкою терморегуляцією (головний мозок, очі, нирки, шлунок, кішківник). Наприклад, випромінювання сантиметрового діапазону призводять до появи катаракти, тобто до поступової втрати зору.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

Вплив електромагнітного випромінювання

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Електромагнітне випромінювання побутових приладів

Діапазон характеристик електромагнітного поля

(індукція, мкТл)

Тесла (Тл) — единица измерения индукции магнитного поля.

Согласно нормам, предельно допустимый уровень магнитного поля составляет 100 мкТл (при ежедневном 8-часовом воздействии)

30 см

0,01 – 7   0,08 – 9   2 – 20   0,5 – 2   4 – 8   1   0,04 – 2   0,15 – 0,5   0,15 – 3   0,12 – 0,3   < 0,01   0,6 – 3   0,01 – 0,25

3 см

Фен

Электробритва

Пылесос

Люминесцентные лампы

Микроволновая печь

Радиоприемник

Телевизор

Электрическая плита

Стиральная машина

Утюг

Компьютер

Посудомоечная машина

Холодильник

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Простір навколо джерела ЕМП умовно поділяють на *ближню зону* (зону індукції) та *дальню зону* (зону випромінювання).

Для оцінки ЕМП у цих зонах використовують різні підходи. *Ближня зона* охоплює простір навколо джерела ЕМП, що має радіус, який приблизно дорівнює $1/6$ довжини хвилі. В цій зоні електромагнітна хвиля ще не сформована, тому інтенсивність ЕМП оцінюється окремо напруженістю магнітної та електричної складових поля. В ближній зоні, зазвичай, знаходяться робочі місця з джерелами електромагнітних випромінювань НЧ, СЧ, ВЧ, НВЧ.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Робочі місця, на яких знаходяться джерела електромагнітних випромінювань з довжиною хвилі меншою ніж 1 м знаходяться практично завжди у *дальній зоні*, у якій електромагнітна хвиля вже сформувалася.

В цій зоні ЕМП оцінюється за кількістю енергії (потужності), що переноситься хвилею у напрямку свого поширення. Для кількісної характеристики цієї енергії застосовують значення поверхневої густини потоку енергії або інтенсивність, що визначається у Вт/м.

Раніше (25...30 років тому) проблема захисту від ЕМП стосувалася переважно персоналу у виробничих умовах, на сьогодні більшість населення в індустріально розвинутих країнах фактично живе в електромагнітних полях, що мають складну просторову, часову і частотну структуру.

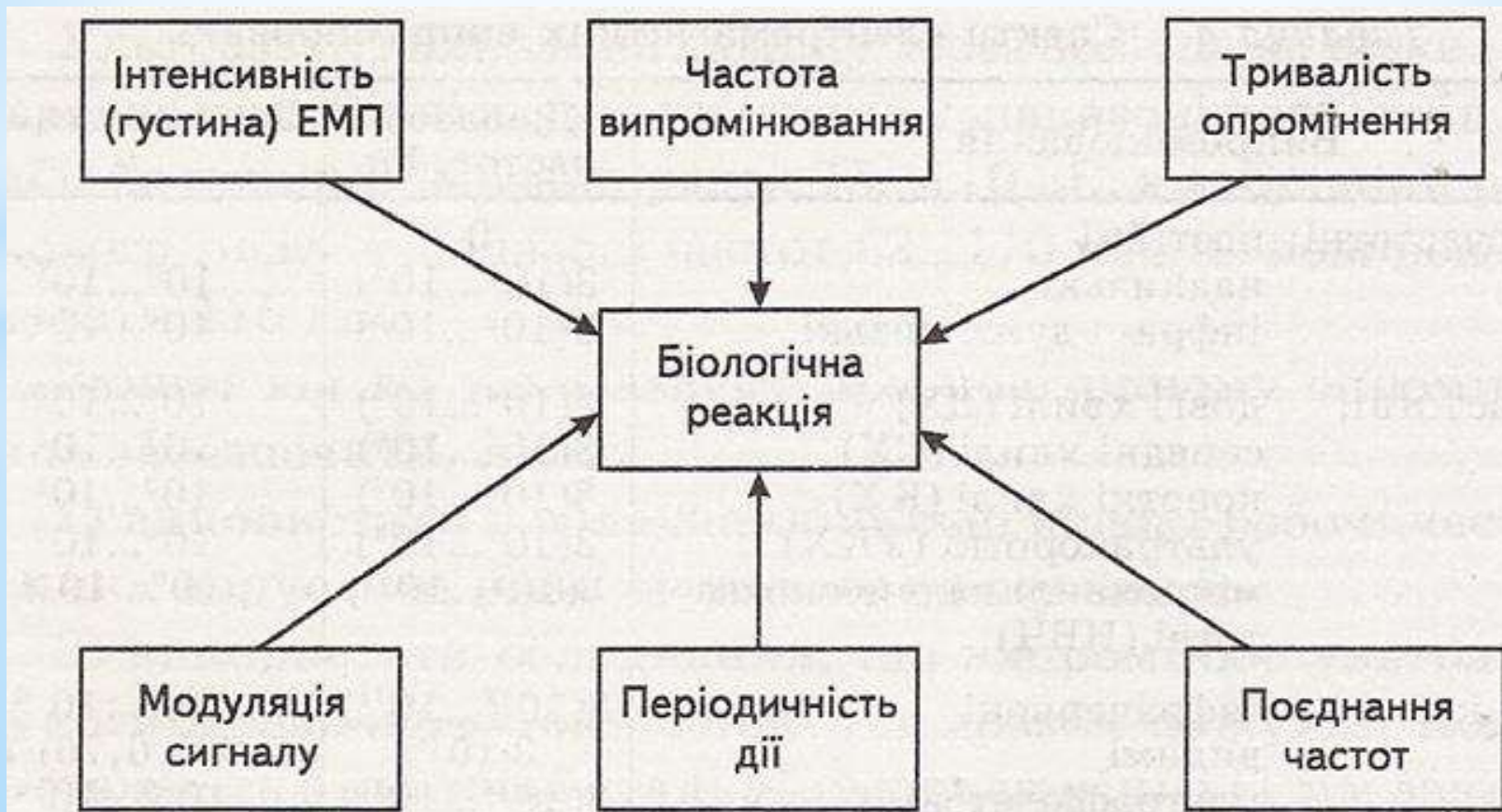

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

ЕМП комплексно шкідливо впливає на організм людини, а саме на життєво важливі системи: нервову, серцево-судинну, імунну, ендокринну і репродуктивну, змінюючи їхні функції.

Параметри ЕМП, що впливають на організм людини

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

З'являється роздратування, знижується увага, порушується пам'ять. Спостерігаються загальна слабкість, підвищена втомлюваність, пітливість, сонливість, а також розлад сну, головний біль, біль у ділянці серця.

Змінюється білковий обмін складу крові, з'являються антитіла, підвищується адреналін у крові, активізуються процеси згортання крові.

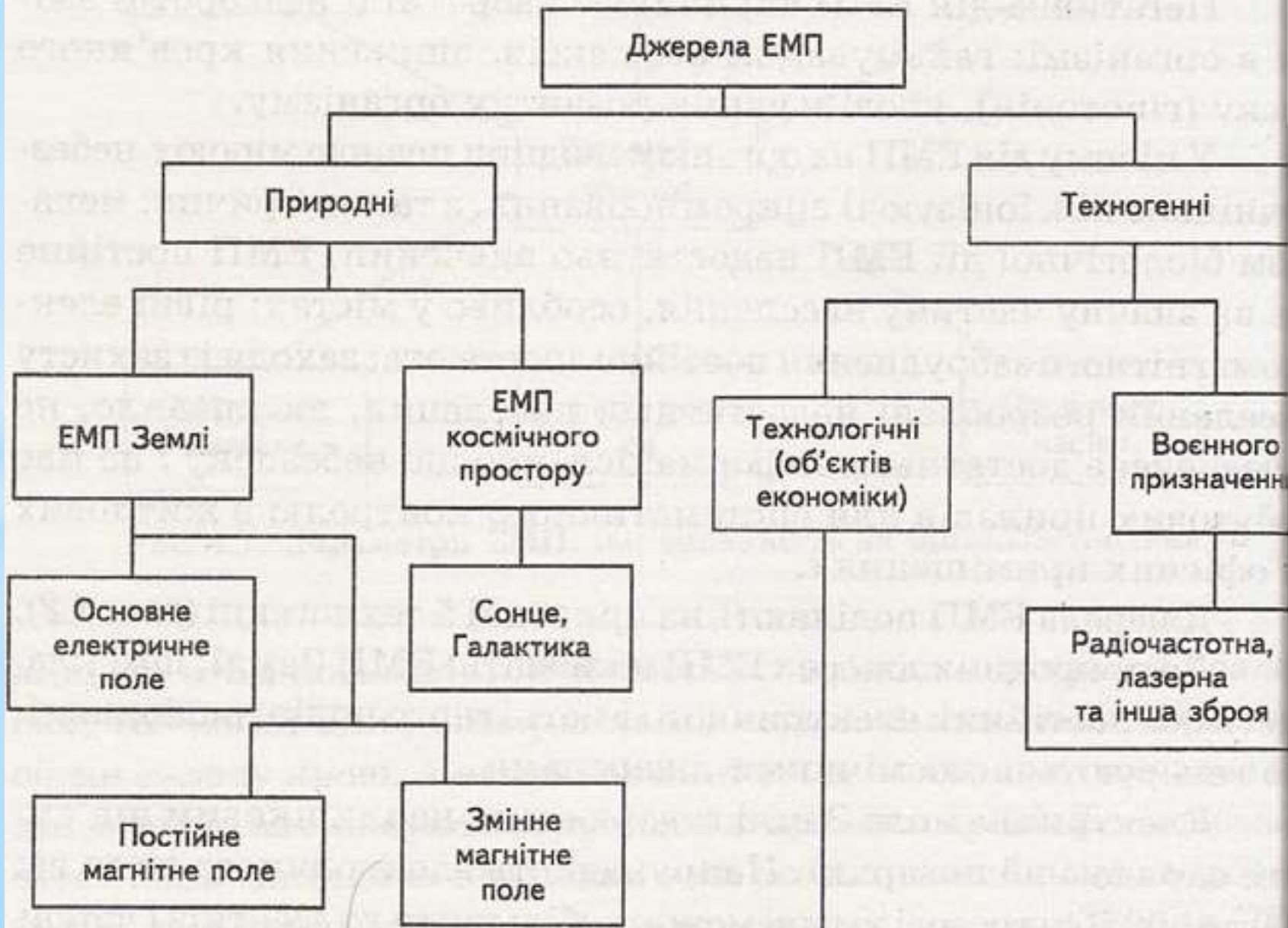
Електромагнітні поля шкідливо впливають на розвиток ембріона, зоровий і слуховий аналізатори, щитовидну залозу, шкіру обличчя.

Під час роботи з відеодисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин можливе захворювання шкіри, зору (комп'ютерний зоровий синдром), з'являється короткозорість.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Засоби захисту та профілактика від дії електромагнітних полів.

Захист від електромагнітних полів.

Допустимі рівні напруженості ЕМП радіочастотного діапазону наведені у **ГОСТ 12.1.006-84**.

Згідно з ГОСТ 12.1.006-84 на робочих місцях у діапазоні частот 60 кГц-300МГц нормуються напруженості електричної ***E*** та магнітної ***H***, складових електромагнітного поля, а в діапазонах частот 300 МГц-300 ГГц ***поверхнева щільність потоку енергії***.

Гранично допустимі значення на робочих місцях визначають за допустимим ***енергетичним навантаженням та тривалістю дії***.

Для населення електромагнітне поле згідно ДСН239-96 оцінюється за електричною складовою напруженості поля та поверхневою щільністю потоку енергії.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Гранично допустимі рівні електромагнітних полів ($E_{\text{гдр}}$, В/м), які створюють телевізійні радіостанції в діапазоні частот від 48 до 1000 МГц, визначається за формулою:

$$E_{\text{гдр}} = 21 f^{-0,37};$$

де f – несуча частота каналу зображення або звукового супроводу, МГц.

Для електромагнітних полів промислової частоти (50 Гц) нормативи встановлюються згідно **ГОСТ 12.1.002-84** та **ДСН 239-96**. Нормативною є напруженість електричної складової поля. Гранично допустимий рівень на робочому місці становить 5 кВ/м. Припустимий час дії електромагнітного поля становить: при напруженості 5кВ/м – 8 год.

Санітарними нормативами також встановлюється захисні зони поблизу ліній електропередачі в залежності від їх напруги: 20 м для лінії з напругою 300 кВ, 30 м з напругою 500 кВ і 55 м для лінії з напругою 1150 кВ.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

Вимірювання параметрів ЕМВ необхідно виконувати не рідше одного разу на рік, а також при введенні в дію нових установок, внесенні змін у конструкцію, розміщення або режим роботи установок, при організації нових робочих місць та внесенні змін у засоби захисту від дії ЕМВ. Для вимірювання інтенсивності ЕМВ застосовуються прилади – вимірювачі напруженості та вимірювачі малої напруженості електромагнітних полів.

Засоби та заходи захисту від ЕМВ радіочастотного діапазону поділяються на **індивідуальні** та **колективні**.

Останні можна розділити на **організаційні**, **технічні** та **лікувально-профілактичні**.

Дисциплина ООП. Лекция № 10

Дисципліна ООП. Лекція № 10

1. Електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону.

До *організаційних* заходів колективного захисту належать:

- розміщення об'єктів, які випромінюють ЕМП таким чином, щоб звести до мінімуму можливе опромінення людей;
- «захист часом» – перебування персоналу в зоні дії ЕМП обмежується мінімально необхідним для проведення робіт часом;
- «захист відстанню» – віддалення робочих місць на максимально допустимі відстань від джерел ЕМП;
- «захист кількістю» – потужність джерел випромінювання повинна бути мінімально необхідною;
- виділення зон випромінювання ЕМП відповідними знаками небезпеки.

Технічні засоби колективного захисту передбачають:

- екранування джерел випромінювання ЕМП;
- екранування робочих місць;
- дистанційне керування установками, до складу яких входять джерела ЕМП;
- застосування попереджувальної сигналізації.

До *лікувально-профілактичних* заходів колективного захисту належать:

- попередній та періодичні медогляди;
- надання додаткової оплачуваної відпустки та скорочення тривалості робочої зміни;
- допуск до роботи з джерелами ЕМП осіб, вік яких становить не менше 18 років, а також таких, що не мають протипоказань за станом здоров'я.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Як відомо, ядро атома складається з певного набору протонів, тобто заряджених часток, кожна з масою $1,672 \cdot 10^{-24}$ г і електричним зарядом $q_e = 1,6 \cdot 10^{-19}$ Кл, і нейтронів.

Нейтрон є нейтральною часткою з масою $1,674 \cdot 10^{-24}$ г.

Загальна назва цих часток – нуклони. Кількість нуклонів у ядрі може бути різною і ця кількість має назву – масове число A .

Число протонів позначається літерою Z , яка визначає заряд ядра, або число електронів в електронній оболонці атома. Число нейтронів позначається літерою N . Тому формулу ядра атома можна записати так: $A = Z + N$.

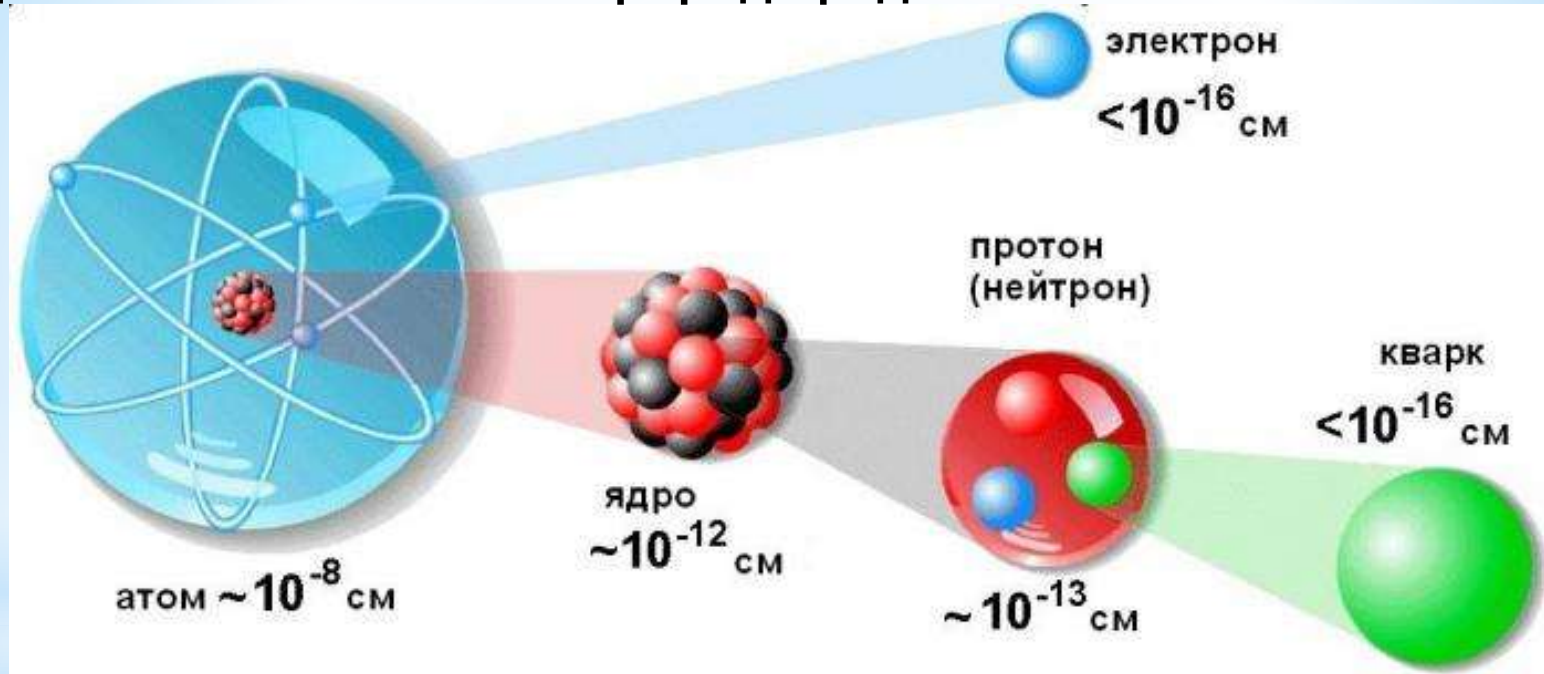
Число нейтронів у ядрах може бути різним. Найменше число нейтронів може дорівнювати нулю (ядро водню). Ядра різних елементів позначають хімічний символ X , угорі ліворуч якого ставиться масове число A , а ліворуч унизу атомний номер Z . Наприклад, у загальному випадку ${}^A_Z X$.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Між протонами в ядрі діють сили відштовхування, що залежать від їхнього однойменного заряду. Але одночасно між протоном і нейтроном діють сили притягання, що не залежать від заряду часток. Ці сили називаються **ядерними**, діють у межах $1,4 \cdot 10^{-13}$ см і на кілька порядків перевищують сили електричного відштовхування між частками, утримуючи ці частки у ядрі.

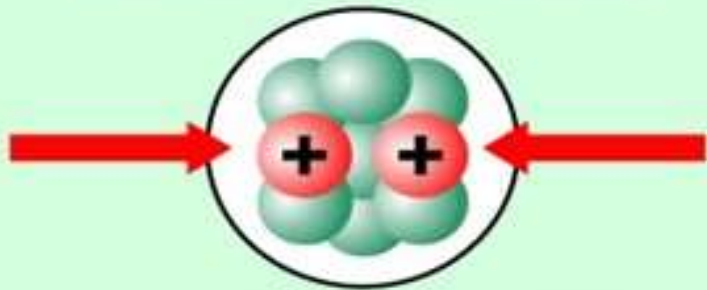
Дисципліна ООП. Лекція № 10

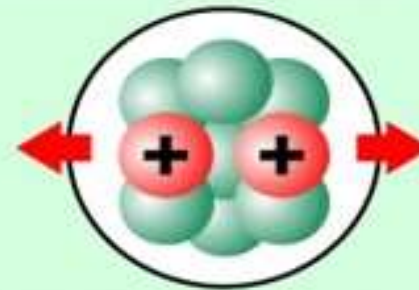
2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

СИЛЫ, ДЕЙСТВУЮЩИЕ В ЯДРЕ

МЕЖДУ ЧАСТИЦАМИ, ВХОДЯЩИМИ В ЯДРО, ДЕЙСТВУЮТ ОСОБЫЕ СИЛЫ ВЗАИМНОГО ПРИТЯЖЕНИЯ - ЯДЕРНЫЕ СИЛЫ

МЕЖДУ ПРОТОНАМИ ЯДРА, ЭЛЕКТРИЧЕСКИ ОДНОИМЕННО ЗАРЯЖЕННЫМИ ЧАСТИЦАМИ, ДЕЙСТВУЮТ СИЛЫ ВЗАИМНОГО ОТТАЛКИВАНИЯ

ПО СВОЕЙ ВЕЛИЧИНЕ ЯДЕРНЫЕ СИЛЫ ВЗАИМНОГО ПРИТЯЖЕНИЯ ОГРОМНЫ И ЗНАЧИТЕЛЬНО ПРЕВОСХОДЯТ СИЛЫ ВЗАИМНОГО ОТТАЛКИВАНИЯ ПРОТОНОВ

Зі збільшенням числа протонів у ядрі сили відштовхування значно збільшуються, а це може привести до ослаблення сил притягування настільки, що ядро може розпастися на частини, тобто такі ядра стають *нестійкими*.

Нестійкі ядра або розпадаються на частини, перетворюючись у ядра нових елементів, або випускають елементарні частки, перетворюючись у ядра нових елементів без усякого впливу із зовні.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Такі ядра називаються **радіоактивними**, а випущення радіоактивним ядром елементарних часток називається **радіоактивністю** (від латинського слова *radiare* – випромінювати).

Розпад радіоактивних ядер не залежить від зовнішніх впливів, носить імовірнісний характер і визначається **законом радіоактивного розпаду**, що виражає зменшення кількості ядер атомів радіоактивної речовини в часі.

Характер радіоактивного розпаду такий, що час, протягом якого розпадається половина наявних спочатку ядер радіоактивної речовини, є постійним і називається **періодом напіврозпаду T** . Залежність величини T від величини λ має вигляд:

$$T = 0,693/\lambda.$$

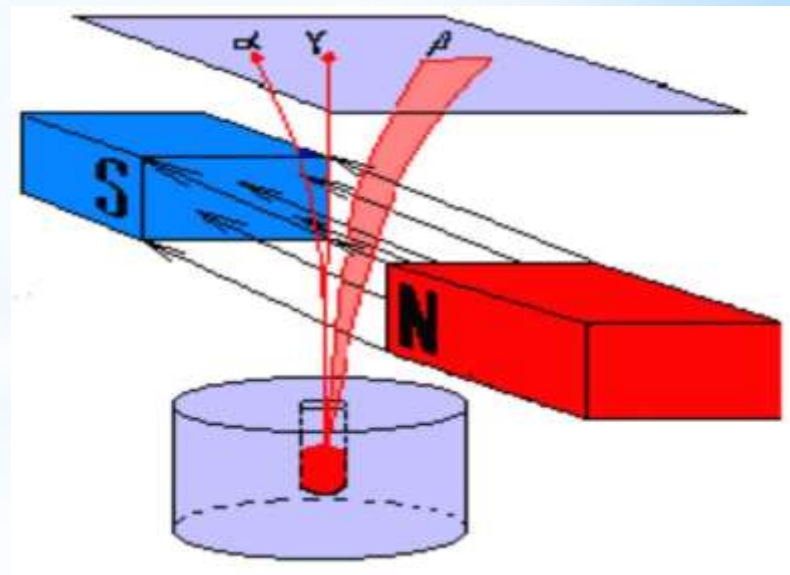
Постійна розпаду та відповідний їй період напіврозпаду залежить тільки від стійкості ядер і є різною для ядер різних радіоактивних елементів.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

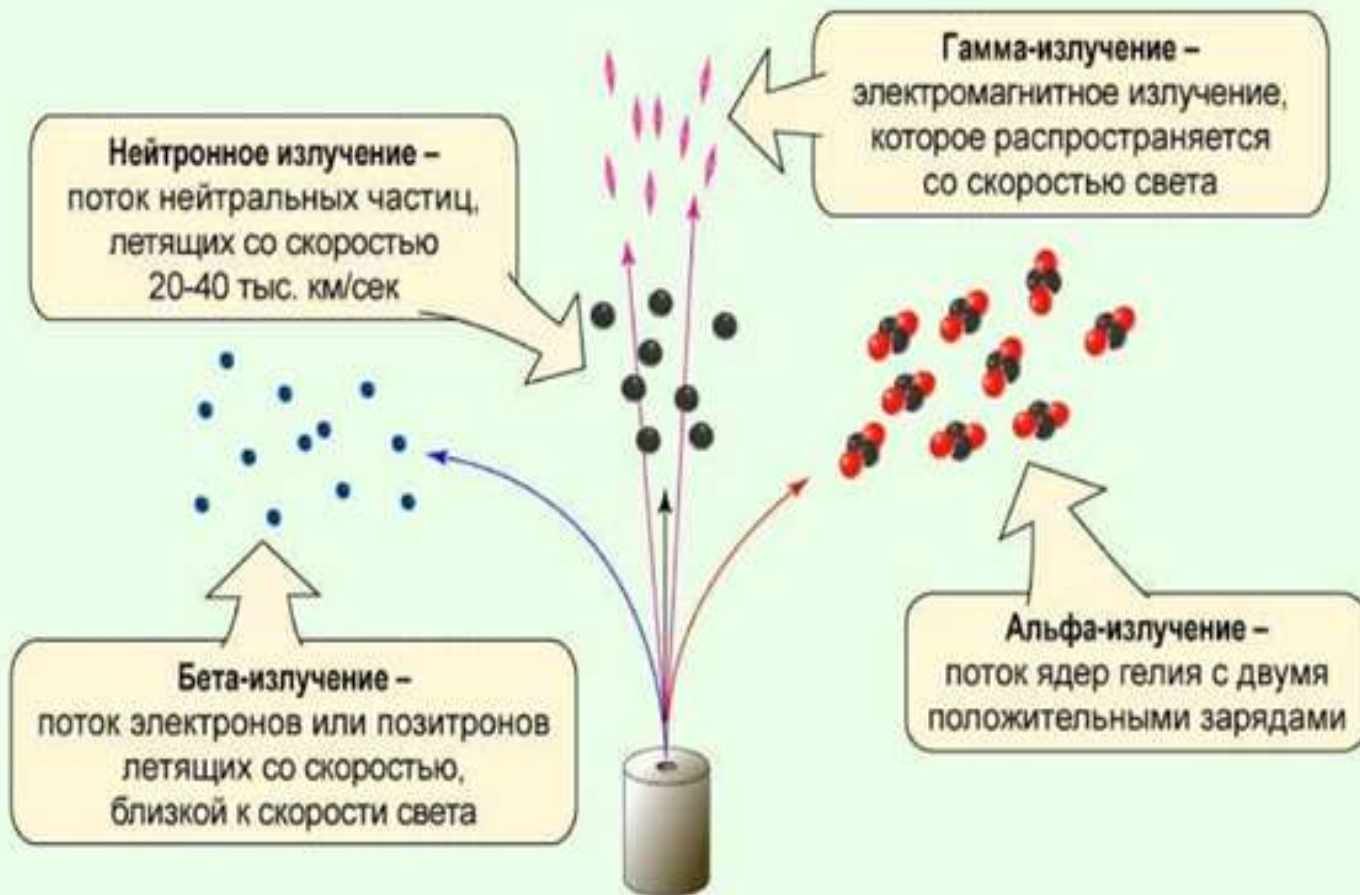
Перетворення ядер може відбуватися різними шляхами. Якщо помістити радій у свинцеву коробку з вузькою щілиною, то за допомогою приладів можна визначити, що через неї виходить пучок випромінювань, що розділяється в магнітному полі. Випромінювання, що відхиляються на Північ, називається α - випромінюванням, на Південь β - випромінюванням; випромінювання, що не відхиляється магнітним полем, називається γ - випромінюванням (воно не має електричного заряду).

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Виды ионизирующих излучений

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

α -випромінювання – потік позитивно заряджених часток (ядер атомів гелію), що рухаються зі швидкістю близько 20 000 км/сек. Пробіг α -частки в біологічній тканині незначний, тому поверхневий шар шкіри цілком забезпечує захист від зовнішніх потоків α -часток.

β -випромінювання – потік від'ємно заряджених часток (електронів). Їхня швидкість наближається до швидкості світла.

γ -випромінювання являє собою короткохвильове електромагнітне випромінювання. За властивістю воно близьке до рентгенівського, але має значно більшу швидкість і енергію. Гамма-випромінювання розповсюджується зі швидкістю світла.

Рентгенівське випромінювання - електромагнітне випромінювання, що виникає при гальмуванні швидких електронів в речовині (безперервний спектр), та при переходах електронів з зовнішніх електронних оболонок атома на внутрішні (лінійчастий спектр).

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Іонізуючі випромінювання мають ряд загальних властивостей, два з яких – здатність проникати через матеріали різної товщини та іонізувати повітря і живі клітини організму заслуговують особливо пильної уваги.

Іонізація

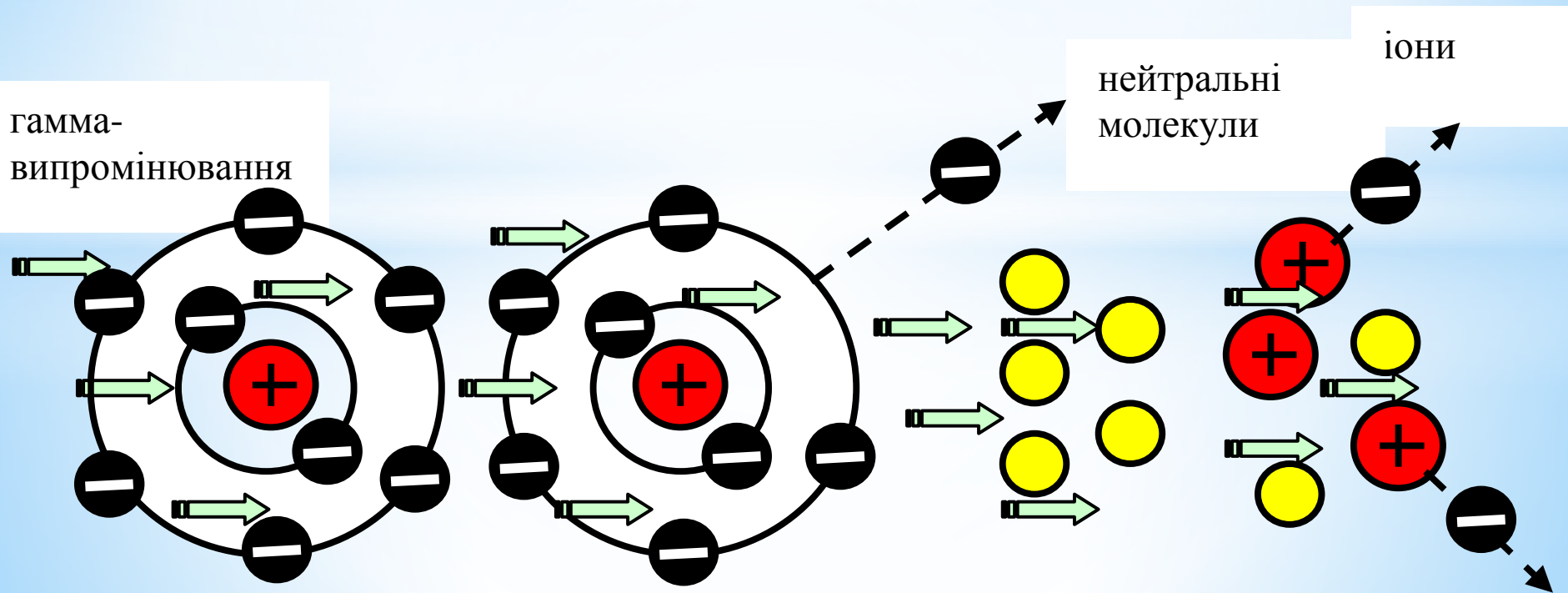
Іонізуюче випромінювання, яке проходить через різні речовини, взаємодіє з їхніми атомами і молекулами. Така взаємодія призводить до порушення атомів і відокремлення окремих електронів з електронних оболонок нейтрального атома. У результаті атом, позбавлений одного або декількох електронів, перетворюється у позитивно заряджений іон – відбувається первинна іонізація. Вибиті при первинній взаємодії електрони, що володіють певною енергією, самі взаємодіють із зустрічними атомами і також створюють нові іони – відбувається вторинна іонізація.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Електрони, що втратили в результаті багаторазових зіткнень свою енергію, залишаються вільними або приєднуються, «прилипають» (у газах) до якого-небудь нейтрального атома, утворюють негативно заряджені іони.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

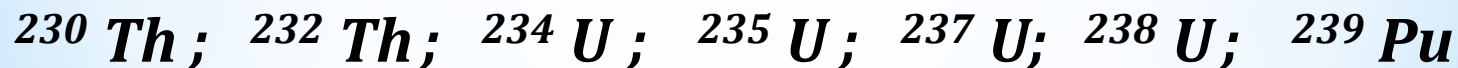
2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Джерела іонізуючого випромінювання

Іонізуюче випромінювання – випромінювання, що створюється при радіоактивному розпаді, ядерних перетвореннях, гальмуванні заряджених часток у речовині та утворюють при взаємодії із середовищем іони різних знаків.

Джерелом іонізуючих випромінювань є ядра радіоактивних речовин, що розпадаються. Для елементів таблиці Менделєєва відомо більше 1500 ізотопів. Частина із них є в природі, інші отримані штучним шляхом.

Спонтанне ділення ядер має місце у 26 ізотопів, у тому числі в 7 природних ізотопів:

(торій, уран, плутоній).

Із усієї кількості ізотопів лише близько 300 стабільні та близько 90 є природними радіоактивними речовинами.⁴¹

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Потужним джерелом іонізуючого випромінювання є ядерний вибух, що виникає в результаті змушеного розподілу в ході ланцюгової реакції урану-235, урану-238 і плутонію-239.

При ядерному (термоядерному) вибуху з'являється потужний потік іонізуючого випромінювання, що виникає безпосередньо в процесі розподілу та синтезу речовини, що становлять заряд боєприпасів.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2. Радіоактивність. Фізична природа радіоактивності.

Одним з найважливіших джерел іонізуючих випромінювань є транспортні та стаціонарні енергетичні ядерні реактори в момент аварії або катастрофи. При цьому в навколишнє середовище викидається велика кількість газоподібних речовин, що забруднюють навколишній простір і всі об'єкти, що перебувають на ньому.

Серйозним джерелом іонізуючого випромінювання є медичні препарати на основі радію, полонію, радону і рентгенівські установки, які широко використовуються в медичних установах, а також дослідницькі установки типу синхрофазотрон, лінійні прискорювачі та інші пристрої, що застосовуються в науково-дослідних установах.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Усі види іонізуючого випромінювання (ІВ) надто руйнівні діють на живий організм. При вивченні дії іонізуючого випромінювання на організм були виявлені такі особливості:

1. Радіація не має смаку і запаху, її не можна побачити і почути, тому вплив іонізуючого випромінювання на організм людина не відчуває. У людей відсутні органи чуття, які б сприймали ІВ. Тому людина може проковтнути, вдихнути радіоактивні речовини (РР) без будь-яких первинних відчуттів.

2. Наявність прихованого (інкубаційного, або латентного) періоду виявлення дії іонізуючого випромінювання. Видиме ураження шкіряного покриву, нездужання, характерне для променевого захворювання, виявляється не відразу, а через деякий час. Тривалість його скорочується зі збільшенням дози опромінення.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

3. При систематичному попаданні в організм людини радіоактивних речовин відбувається накопичення малих доз, що призводить до променевої хвороби. Цей ефект називається *кумуляцією*.

4. Іонізуюче випромінювання на організм людини може впливати як безпосередньо – *соматичне ураження* (від грец. *soma* – «тіло»), так і виявлятися у нащадків – цей ефект називається *генетичним*.

5. Різні органи живого організму мають свою чутливість до опромінення. Так при щоденному впливі дози $(0,2-0,5) \cdot 10^{-2}$ Зв можуть відбутися зміни в крові.

6. Радіоактивні речовини, потрапляючи до організму людини, відкладаються вибірково в органах і частинах тіла.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Залежно від розподілу в тканинах організму виділяють такі радіонукліди (РН):

- ті, що розподіляються рівномірно – тритій, вуглець, залізо, полоній, інертні благородні гази;
- ті, що накопичуються в кістках – стронцій, кальцій, барій, радій, ітрій, цирконій, плутоній, торій, фосфор, вуглець;
- ті, що залишаються в м'язовій тканині – цезій, радій, рубідій, кобальт;
- ті, що відкладаються в шлунково-кишковому тракті – калій, натрій, тритій, полоній;
- ті, що відкладаються в нирках – рутеній, плутоній;
- ті, що відкладаються в селезінці і лімфатичних вузлах – рутеній, ніобій.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

7. Наслідки опромінення однаковими дозами для різних живих організмів неоднакові. Чим більш примітивна будова організму, тим більшу стійкість до впливу іонізуючого випромінювання він має.

Бактерії, знайдені у воді, що омиває ядерний реактор у Лос-Анджелесі, при дозі 10 тис. Зв не тільки не гинуть, а продовжують розмножуватися, живлячись смолою іонообмінних фільтрів.

8. Ефект опромінення залежить не тільки від дози випромінювання, але і від часу, протягом якого одержана ця доза. Виявлено, що для біологічних клітин, які містять O_2 , тривале опромінення малими дозами більш небезпечно, ніж короткочасне великими дозами (до певного рівня).

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Опромінення – вплив на людину іонізуючого випромінювання від джерел, що знаходяться поза організмом (*зовнішнє* опромінення), або від джерел, що знаходяться всередині організму (*внутрішнє* опромінення).

Зовнішнє опромінення – опромінення об'єкта (наприклад, тіла людини) від джерел іонізуючих випромінювань, які знаходяться поза цим об'єктом.

Внутрішнє опромінення – опромінювання тіла людини та окремих її органів і тканин від джерел іонізуючих випромінювань, що знаходяться в самому тілі.

Установлено, що дія радіації відбувається на атомному або молекулярному рівні незалежно від того, отримуємо ми зовнішнє опромінення, чи внутрішнє – через воду і їжу.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Вільні радикали води H° , OH° , HO_2° , $H_2O_2^\circ$, що утворюються в процесі радіолізу води, маючи високу хімічну активність, вступають у хімічні реакції з молекулами білка, ферментів і інших структурних елементів біологічної тканини, що призводить до зміни біохімічних процесів в організмі.

У результаті порушуються обмінні процеси, пригнічується активність ферментних систем, сповільнюється і припиняється ріст тканин, виникають нові хімічні сполуки, не властиві організму – токсини.

Порушується життєдіяльність окремих функцій або систем і організму в цілому. Це призводить до незворотних процесів в організмі людини. Змінюється склад найважливіших тканин живого організму (зокрема, крові, кісткового і спинного мозку), починається переродження клітин.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Специфіка дії ІВ на біологічні організми полягає в тому, що ефект, який викликається ним, зумовлений не стільки кількістю поглинутої енергії, скільки формою передавання цієї енергії.

Жодний інший вид енергії (теплової, електричної та ін.), поглиненої організмом у тій же кількості, не призводить до таких змін, як іонізуюче випромінювання.

Наприклад, смертельна доза іонізуючого випромінювання, яка для ссавців дорівнює 5 Гр (500 рад), відповідає поглинутій енергії випромінювання 5 Дж/кг. Якщо цю енергію перетворити у теплову, то вона нагріла б тіло на $0,001^{\circ}\text{C}$. Це теплова енергія склянки гарячого чаю.

Саме іонізація і збудження атомів і молекул середовища зумовлює специфіку дії ІВ.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

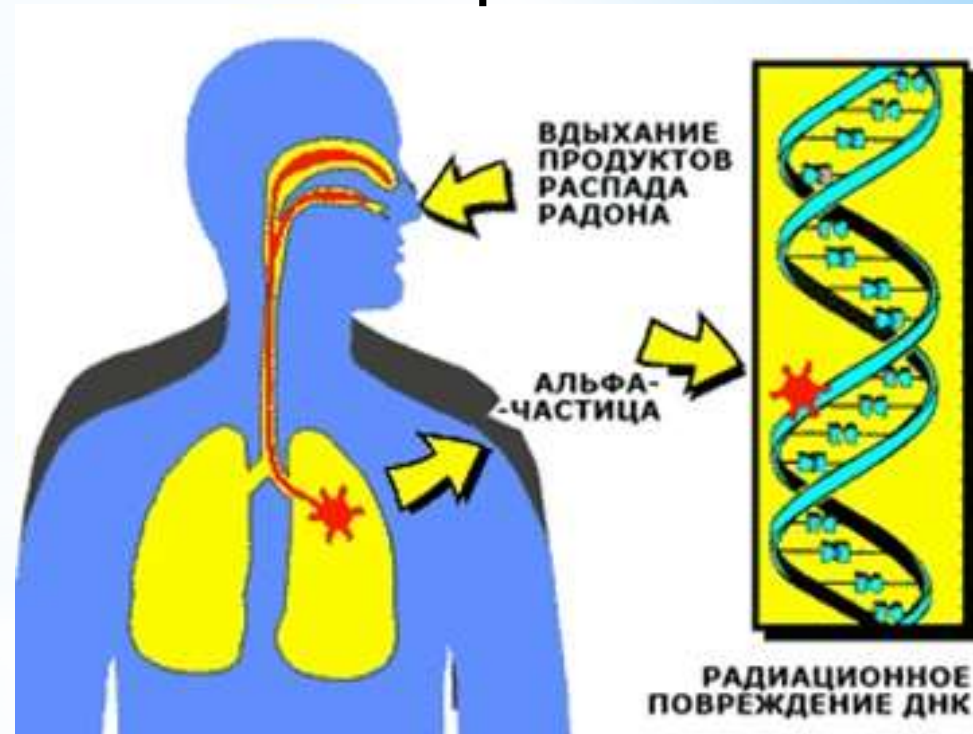

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Кожна клітина містить молекулу ДНК, яка несе інформацію, потрібну для правильного утворення нових клітин.

Радіаційне опромінення може вбити клітини або змінити інформацію в ДНК так, що з часом в організмі почнуть з'являтися дефектні клітини.

Зміна генетичного коду клітини організму називається *мутацією*. Мутація може привести до значних змін, у тому числі й розвитку раку. Найбільш небезпечним є те, що дитина з такими клітинами може досягти зрілого віку, а потім передати змінений генетичний код своїм дітям.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Радіаційні ураження прийнято ділити на соматичні і генетичні.

До **соматичних уражень** відносяться **гостра і хронічна променеві хвороби (ПХ)**, локальні променеві ураження організму.

Установлено, що при одноразовому рівномірному гамма-опроміненні всього тіла (доза – до 0,25 Зв) не можна виявити якихось змін стану здоров'я людини. При еквівалентній дозі 0,25-0,5 Зв також відсутні зовнішні ознаки променевого ураження. В інтервалі доз 0,5-1,0 Зв виникає відчуття втоми без втрати працездатності. Менше ніж у 10% опромінених можуть з'явитися блювання, зміни крові. Різні форми променевої хвороби розвиваються при дозах одноразового опромінення вище 1 Зв.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Гостра променева хвороба (ГПХ). Виникає при отриманні дози опромінення від 1 до 10 Зв (кістково-мозкова форма), 10 - 20 Зв (кишкова форма), 20 -50 Зв (токсемічна форма), понад 50 Зв (церебральна). При одноразовому впливі зниження кровотворення в кістковому мозку організму людини викликає отримана доза 500 мЗв (50 бер).

Розрізняють 4 ступені гострої променевої хвороби.

1 ступінь – легкий (1-2 Зв), характеризується відсутністю або слабкою вираженістю первинної реакції на опромінення. Прихований період продовжується 3-5 тижнів, після чого з'являються нездужання, загальна слабкість, нудота, підвищена температура. У першу добу після опромінення в 30-50% випадків спостерігається блювання. Після видужання працездатність людей, як правило, зберігається. Смертельні випадки відсутні.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

2 ступінь – середньої важкості (2-4 Зв), протягом перших двох-трьох днів спостерігається бурхлива первинна реакція організму (нудота і блювання, різко знижується вміст лейкоцитів у крові). Далі настає прихований період (симптоми хвороби зникають), який триває від 5 до 20 днів, після чого загальний стан різко погіршується. У 20% випадків можливий смертельний наслідок. Смерть настає через 2-6 днів після опромінення. У кращому випадку при активному лікуванні видужання може початися через 2-6 місяців.

3 ступінь – важкий (4-6 Зв), протягом місяця після опромінення смертельний наслідок настає в 50% випадків.

4 ступінь – дуже важкий (понад 6 Зв). Прихований період хвороби відсутній. У перші години з'являється блювання, сильний розлад шлунково-кишкового тракту (ШКТ) і порушення кровообігу. Наприкінці другого тижня настає смерть. Видужання можливе у 30-50% за умови невідкладного початку лікування у спеціалізованій клініці.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Хронічна променева хвороба розвивається поступово, триває довго. У цьому разі опромінення систематично повторюється дозами нижче тих, що викликають ПХ, але в сумі набагато більшими за гранично допустимі, її ознаками є зміни складу крові (недокрів'я) і ряд симптомів розладу нервової системи.

Хронічна променева хвороба розвивається при отриманні наступних доз:

- перша ступінь: *легка - до 2 Зв.*
- друга ступінь: *середньої тяжкості - 2,0-2,5 Зв.*
- третя ступінь: *важка -2,5 - 3 Зв.*
- четверта ступінь: *вкрай важка - понад 3 Зв.*

За встановленими даними, реакція організму на вплив ІВ може проявитись і у віддалений період (через 10-29 років і більше). Такими реакціями можуть бути лейкози, злоякісні пухлини різних органів і тканин, катаракти, ураження шкіри, скорочення тривалості життя.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

При попаданні РР усередину організму, людина зазнає постійного опромінення до того часу, поки РР не виведеться з організму в результаті розпаду або фізіологічного обміну. Це опромінення дуже небезпечне, тому що викликає ураження різних органів, які довго не заживають.

Можливі чотири *шляхи проникнення РР в організм*: через *органи дихання*, через *ШКТ*, через *ушкодження і розриви на шкірі* і *шляхом абсорбції через здорову шкіру*.

Найбільш небезпечний перший шлях, оскільки об'єм споживаного повітря становить 20 м³ добу, а з їжею людина споживає тільки 2,2 л води за добу (800 л/рік).

Якщо радіонукліди не закріпилися в тканинах і органах тіла, вони через деякий час проходять через нирки і виходять з сечею.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

У літніх людей відновні процеси сповільнюються, мають меншу ефективність, що і визначає підвищену уражуваність осіб цього віку. Період напіввиведення цезію-137 у дорослих – близько 140 діб, а в дітей залежно від віку – від 50 до 20 діб. Чим молодший організм, тим швидше (за інших однакових умов) він очищається від радіонуклідів.

Принципи захисту людини від дії іонізуючого випромінювання

Радіаційна безпека – це стан радіаційно-ядерних об'єктів та навколишнього середовища, що забезпечує *неперевищення* основних дозових лімітів, виключення будь якого *невиправданого* опромінення та *зменшення* доз опромінення персоналу і населення нижче за встановлені дозові ліміти настільки, наскільки це може бути досягнуто і економічно обґрунтовано.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Радіаційний захист – це сукупність радіаційно-гігієнічних, проектно-конструкторських, технічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення радіаційної безпеки.

Радіаційна безпека при проведенні робіт із джерелами іонізуючих випромінювань ґрунтується на наступних основних *принципах*:

по-перше – принцип виправданості.

по-друге – принцип неперевищення.

по-третє – принцип оптимізації.

Принцип виправданості – принцип радіологічного захисту, який вимагає, щоб користь від вибраної людської діяльності перевищувала пов'язаний з цією діяльністю сумарний збиток для суспільства чи людини.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Принцип неперевищення – принцип радіологічного захисту, який вимагає обмеження (неперевищення) величин опромінення, пов'язаних з вибраною людською діяльністю, встановлених рівнів.

Тобто принцип неперевищення полягає у тому, що доза фактична не повинна перевищувати встановлений ліміт дози.

Принцип оптимізації – принцип радіологічного захисту, який вимагає, щоб користь від вибраної людської діяльності не тільки перевищувала пов'язаний з нею збиток, але й була максимальною.

Принцип оптимізації вимагає, щоб рівні фактичних доз опромінення людини були настільки знижені, на скільки дозволяє технологічний прогрес. Тобто: $D_{\text{фактична}}$ повинна $\downarrow\downarrow\downarrow$ знижуватися постійно – за рахунок: активностей радіонуклідів; часу; відстані (захист відстанню - дистанційне управління тощо); екранів.

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Нормування іонізуючих випромінювань

Допустимі рівні іонізуючого випромінювання регламентуються «*Нормами радіаційної безпеки України (НРБУ-97)*», який є основним документом, що встановлює радіаційно-гігієнічні регламенти для забезпечення прийнятих рівнів опромінення як для окремої людини, так і суспільства взагалі.

Нормами радіаційної безпеки встановлюються такі категорії осіб які зазнають опромінювання:

Категорія А (персонал) – особи, які постійно чи тимчасово працюють безпосередньо з джерелами іонізуючих випромінювань.

Категорія Б (персонал) – особи, які безпосередньо не зайняті роботою з джерелами іонізуючих випромінювань, але у зв'язку з розташуванням робочих місць в приміщеннях та на промислових майданчиках об'єктів з радіаційно-ядерними технологіями можуть отримувати додаткове опромінення.

Категорія В – все населення.

Дисципліна ООП. Лекція № 10

3. Вплив іонізуючого випромінювання на живі організми.

Нормування іонізуючих випромінювань

Допустимі рівні іонізуючого випромінювання регламентуються «*Нормами радіаційної безпеки України (НРБУ-97)*», які є основним документом, що встановлює радіаційно-гігієнічні регламенти для забезпечення прийнятих рівнів опромінення як для окремої людини, так і суспільства взагалі.

Нормами радіаційної безпеки встановлюються такі категорії осіб які зазнають опромінювання:

Категорія А (персонал) – особи, які постійно чи тимчасово працюють безпосередньо з джерелами іонізуючих випромінювань.

Категорія Б (персонал) – особи, які безпосередньо не зайняті роботою з джерелами іонізуючих випромінювань, але у зв'язку з розташуванням робочих місць в приміщеннях та на промислових майданчиках об'єктів з радіаційно-ядерними технологіями можуть отримувати додаткове опромінення.

Категорія В – все населення.